

Tendències recents del pensament geogràfic a Catalunya

M. Dolors GARCIA RAMON

Departament de Geografia

Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra

Aquesta ponència no té pas la pretensió de fer una descripció de les diferents tendències que s'han manifestat dins de la geografia catalana en els últims decennis. Em centraré en una característica de la nostra geografia, una característica que em penso que és força distintiva: La seva apertura cap a l'exterior i la seva receptivitat a incorporar innovacions temàtiques i metodològiques de geografies forànies. Per tal de mesurar aquesta apertura i receptivitat em basaré en els resultats d'una recerca que en els últims anys jo mateixa i altres col·legues hem dut a terme sobre l'anàlisi dels contigus de les revistes universitàries de geografia i, en particular, sobre les cites bibliogràfiques que hi apareixen.

He pensat que podia tenir interès, en la perspectiva d'aquesta ponència, estudiar l'evolució de la geografia a Catalunya dins del context de la geografia espanyola. Per tant, en la primera part he situat l'evolució dels temes i camps d'estudi de la geografia catalana dins del marc de referència de l'anàlisi del conjunt de les revistes espanyoles de geografia. En la segona part d'aquesta ponència, m'he referit pròpiament a la geografia catalana i he centrat l'anàlisi, encara que no de forma exclusiva, en la presentació de dues revistes de geografia catalanes, *Documents d'Anàlisi Geogràfica* i *Revista de Geografia*, que són força representatives.

1. Temes i enfocaments en les revistes universitàries de geografia: una perspectiva espanyola des dels anys 40

Per a l'estudi d'aquest apartat prendré com a referència la investigació que jo mateixa he anat fent amb la col·laboració d'altres investigadors.¹ Em fixaré en la producció pu-

blicada a les revistes universitàries en els darrers cinquanta anys, una referència que em sembla que ha de ser força representativa de l'evolució de l'activitat i de les actituds dels geògrafs de l'estat en aquest període. En el conjunt de tots els articles publicats en aquestes revistes al llarg del període (Quadre 1), hi dominen clarament, com era d'esperar, els temes de geografia humana que vénen a representar aproximadament la meitat de tots els articles publicats, un predomini que arriba al seu màxim entre 1950 i 1969. Els temes més freqüents són els de geografia rural, geografia històrica i geografia de la població. En canvi, malgrat la seva presència destacada en els primers anys del període, els articles de geografia física no han arribat a representar ni la quarta part del total dels publicats en aquest conjunt de revistes (i no arribaven ni al 10% a finals dels 60, moment a partir del qual inicien una clara recuperació). És notable la presència d'articles sobre temes de concepte i mètode, aproximadament un de cada sis (i en algun període, com el dels últims anys 70, el creixent interès que aleshores hi havia per les metodologies noves va fer que aquesta proporció arribés a ser d'un de cada quatre, una proporció francament alta per aquesta mena de treballs). Entre els articles que no es poden encabir en aquesta triple i massa senzilla classificació, s'observa un clar predomini, fins a mitjans dels anys 60, dels estudis de caràcter «regional», als quals s'afegeixen, a partir d'aleshores, articles cada cop més nombrosos sobre cartografia, didàctica i, més recentment, també del que podríem dir-ne geografia aplicada.

Mirem ara un altre aspecte, el de l'àmbit d'estudi d'aquests articles, com es pot observar al Gràfic 1, on apareixen els gràfics per al total de les revistes espanyoles i per a tres revistes força representatives de les diferències existents entre aquestes. Per al conjunt de les revistes espanyoles només un de cada cinc articles es refereix a territoris fora d'Espanya, i això que en el compte hi incloc, naturalment, els articles d'autors estrangers (la majoria d'aquests articles són de temes de geografia humana, en particular de geografia política). Una petita proporció dels articles, els de concepte i mètode, no tenen un àmbit específic, i la gran majoria dins del total, com no ha de sorprendre —gairebé, els dos terços, tenen un àmbit d'estudi que cau dins dels límits de l'estat espanyol: gairebé un de cada cinc té abast comarcal i una proporció una mica més baixa correspon a treballs a escala regional, o de comunitat autònoma. Vull destacar, també, la progressiva participació femenina en la recerca geogràfica que també s'ha de tenir en compte per entendre'ns, les diferents preocupacions temàtiques i enfocaments (Gràfic 1 i Quadre 1). Les dones han escrit sobretot en temes de geografia urbana, rural i de la població, en aquest ordre, i la intervenció de geògrafes en temes de geografia física i de concepte i mètode no es comença a notar fins a finals dels anys 70. Les investigacions són, sobretot, d'àmbit territorial petit, de manera que la presència de geògrafes és forta entre els autors d'estudis de nivell local, fet que es pot explicar, en una bona part, per les limitacions socials que fins ara ha tingut la seva activitat professional en la nostra societat.

Fins aquí he presentat informacions referents als camps temàtics, a l'àmbit territorial i altres aspectes que podríem qualificar com a descriptius de la producció geogràfica espanyola tal com se'ns manifesta en les revistes universitàries. Passem ara a fer una anàlisi d'aspectes més «interns» d'aquesta producció, una anàlisi que estarà més orientada cap a descobrir els símptomes de receptivitat a les innovacions i d'interès pels corrents nous en la manera de fer geografia. Partiré d'un treball meu anterior, també fet en col·laboració,² en el qual s'analitzaven totes les cites bibliogràfiques aparegudes en els articles de les revistes universitàries espanyoles publicades en aquest període.³

Un primer comentari dels resultats és que, si agrupem els articles i llibres citats en funció de les àrees temàtiques principals (geografia física, humana i conceptes i mètodes), la proporció que té aleshores cada una de les àrees temàtiques és molt diferent a la proporció que els correspon en la distribució per àrees dels articles on apareixen les cites (Quadre 2). És a dir, que, per exemple, els articles de geografia humana són més de la meitat del total però representen menys d'un terç del total de referències bibliogràfiques enregistrades (i són poques les referències d'obres estrangeres). Vegi's, en canvi, com els articles de geografia física, que són només una quarta part del total, tenen pràcticament la mateixa quantitat de cites que els d'humana i són, en una proporció molt gran, referències estrangeres. Aquest comentari el faig sobretot per remarcar que l'objecte d'estudi condiciona el nombre i l'origen de les cites i que, per tant, aquestes no són un indicador inequívoc de l'apertura cap a influències variades o de la voluntat innovadora dels autors.

Un altre comentari, referit a l'evolució temporal de la distribució de cites per idiomes, es pot fer a partir del Gràfic 2, que suggereix com ha estat de canviant l'entorn acadèmic i cultural en què s'ha mogut la geografia universitària. Les cites en castellà i en altres llengües de l'estat espanyol representen sempre els dos terços del total, cosa no gens estranya, naturalment. Les cites d'articles i llibres en francès tenen una presència modesta i amb tendència declinant, que reflecteix la també declinant influència de l'escola francesa sobre la geografia espanyola. S'explica per ella mateixa la trajectòria de les cites d'obres alemanyes; pel que fa als treballs en anglès, el seu ascens s'intensifica sobretot a partir de 1970 i arriben a ser més del 20% del total de treballs citats en els anys vuitanta.

2. La innovació metodològica i temàtica en la geografia catalana

Fins aquí he estat presentant una visió molt general sobre les característiques de la recerca geogràfica tal com ha anat apareixent en les revistes espanyoles en els últims 50 anys, amb la finalitat de situar en un quadre de referència que fos significatiu la sèrie d'observacions que a continuació presentaré sobre la producció catalana. Per començar em centraré, també, en les informacions que es poden treure de l'examen de dues revistes, *Documents d'Anàlisi Geogràfica* i *Revista de Geografia*. Em sembla que són prou representatives, tant per la vida relativament llarga que han tingut i pel volum i qualitat dels materials que s'hi han publicat, com pel fet que corresponen als dos nuclis més antics i més nombrosos de geografia universitària que hi ha al país.

Parlaré, primer, de la *Revista de Geografia* que, com és ben conegut, va ser des del 1967 al 1975 l'única publicació del Departament de Geografia de la Universitat de Barcelona; després la revista ha coexistit amb altres publicacions del mateix departament; si ens fixem en el Quadre 3, on hi ha la distribució per grans camps temàtics dels articles publicats a *Revista de Geografia* (i també a *Documents d'Anàlisi Geogràfica* i a *Estudios Geográficos*), veiem sobretot la importància molt gran que hi tenen els articles sobre concepte i mètode, en particular si la comparem amb el pes escàs que aquesta mena d'articles tenen a una revista espanyola tan característica com *Estudios Geográficos*. És interessant l'anàlisi de les cites que apareixen als articles de la *Revista de Geografia*. En el primer període que abans he distingit, fins 1975, s'observa al Quadre 4 com les cites d'articles en llengües de l'estat espanyol són més nombroses que les de treballs en anglès que són pràcticament la meitat del total —però en el cas dels llibres la situació és ben diferent.

En la segona etapa la proporció de cites en anglès disminueix sensiblement mentre que es mantenen les d'articles en francès. Si prenem les dues etapes en conjunt, el comentari més pertinent és que les referències en anglès tenen sempre percentatges força elevats, clarament més que la mitjana en la mostra observada de revistes espanyoles (en la qual només s'arriba al 20% als anys 80 i en bona part gràcies a l'aportació que hi fan les revistes catalanes a què m'estic referint).

Observacions força semblants es poden fer sobre els articles apareguts a *Documents d'Anàlisi Geogràfica* de la Universitat Autònoma de Barcelona. Tornant al Quadre 3, s'hi pot veure com la distribució temàtica dels articles publicats en aquesta revista és extraordinàriament diferent de la que abans comentava referida a l'estat espanyol en el seu conjunt. Hi ha una presència nul·la pràcticament de la geografia física, els articles de geografia humana són un terç del total i, fet notable, els articles sobre conceptes i mètodes passen del 60% del total, en un biaix que pot semblar exagerat però que reflecteix una molt genuïna preocupació per seguir els corrents nous que els anys 70 i 80 han anat apareixent en la geografia mundial, i particularment l'anglosaxona. En efecte, en una primera etapa de la revista (Quadre 5), quan se'n publicaven tres sèries diferents, les referències a articles en llengües de l'estat espanyol eren escasses, mentre que pràcticament la meitat de totes les cites eren en anglès. En una segona fase, a partir de 1981, quan ha aparegut només una sèrie de *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, la importància relativa de les cites en anglès ha disminuït. De tota manera, i agafant la revista en la seva trajectòria fins l'any 1985, l'aspecte més destacable de les referències d'articles és que els anglesos són més del 40% del total, també hi ha un predomini de les referències de llibres en anglès. En definitiva, em penso que, sigui quina sigui la valoració que se'n faci, no hi pot haver dubtes sobre la receptivitat de la geografia catalana cap a la producció geogràfica a l'estranger, particularment l'anglosaxona. Crec que coincideixen en la mateixa direcció aquests dos indicadors en els quals hem trobat que les revistes catalanes es diferencien molt clarament dins del conjunt de les revistes universitàries espanyoles, és a dir, les referències bibliogràfiques estrangeres i la freqüència amb què publiquen articles sobre concepte i mètode.

De fet, i partint d'una altra mena d'informació, autors de fora ja s'han adonat en anys recents que Catalunya sembla haver jugat en la geografia espanyola un paper important a l'hora d'introduir-hi influències metodològiques estrangeres.⁴ Les conclusions a què apuntava l'anàlisi anterior de les revistes universitàries es reforcen si examinem una altra mena de material. Això és el que vaig fer en un treball conjunt amb J. Nogué,⁵ en què s'estudiava un conjunt força significatiu de tesis doctorals de geografia humana de geògrafs que, en la seva majoria, han esdevingut professors universitaris de la geografia a Catalunya i que s'hi han format com a geògrafs. Ja sé que la tesi de doctorat com a element de referència per mesurar la receptivitat a les innovacions és un indicador problemàtic, que té avantatges però també limitacions. Vull destacar dels primers, especialment, que la tesi és una recerca aprofundida i compromesa i, per tant, l'adopció de mètodes i la incorporació de plantejaments nous no s'hi fa a la lleugera.

Fins ben avançats els anys 60, la falta d'institucionalització acadèmica a Catalunya feia difícil que hi hagués gaires avenços metodològics. És cert que al marge de la universitat s'havien establert contactes directes amb l'escola geogràfica francesa, que van fer possible la ràpida difusió i aplicació de l'enfocament regional que, durant trenta anys, va ser consi-

derat com el més adequat per orientar la investigació geogràfica en general i la tesi de doctorat en particular. És en aquesta fase que el paper d'institucions no universitàries, com la Societat Catalana de Geografia, i altres, va ser decisiu. A finals dels anys 60, i a partir de la creació del Departament de Geografia de la Universitat de Barcelona, el primer d'Espanya d'atorgar la llicenciatura en geografia, la situació va canviar força. Nombrosos joves professors i llicenciats van girar l'esquena a l'enfocament regional per orientar-se cap als nous corrents anglosaxons, més analítics.

El geògraf teòretico-quantitatiu apareixen ja com a centre d'interès per a tesis elaborades en els anys 70. Paral·lelament es multiplicaven els contactes directes amb l'exterior i penetraven en la geografia catalana nous corrents que ara s'han agrupat sota l'etiqueta de geografia radical i que no són només anglosaxons. Potser un tret característic d'algunes tesis fetes a Catalunya en aquells anys és que l'enfocament radical no desplaçava el teòretico-quantitatiu, sinó que s'intentava la compaginació i la complementarietat. En els anys 80, i reflectint la més estreta integració de la geografia catalana en la internacional, la penetració del corrent humanista i de noves temàtiques com la de la geografia del gènere o la geografia política —tal com ens expliquen les comunicacions de Gemma Canoves i Joan Nogué— no ha tingut ja el retard que havien tingut abans altres influències per causes que podríem dir-ne estructurals.

De fet, aquesta anàlisi dels temes i de la metodologia de les tesis doctorals fa veure una creixent pluralitat d'enfocaments i de plantejaments com a tònica cada vegada més dominant en la nostra comunitat científica. Novament, aquest tret em sembla interpretable com a prova de receptivitat a influències externes i de sintonia amb la geografia internacional més innovadora —perquè, en definitiva, l'últim «isme» de què es parla, el postmodernisme, es pot reduir en essència a l'acceptació deliberada i volguda d'aquesta pluralitat, tal com puntualitza la comunicació d'Alex Coscuella. En definitiva, em penso que hi ha prou elements per afirmar que la geografia catalana ha passat, durant els últims 20 anys, per una fase de màxima apertura a nous plantejaments i a noves metodologies i també ha sabut respondre força ràpidament a noves demandes d'un entorn que no és estrictament l'acadèmic, com explicita encertadament la comunicació de Xavier Mateu i Xavier Sanclimens sobre la geografia aplicada o professional a Catalunya.

Sóc conscient que valorar la intensitat del procés de canvi i d'innovació teòrica i metodològica merament per la receptivitat a influències estrangeres és una simplificació que pot fer equivocar el diagnòstic en algun cas. Però, en general, i interpretant amb prudència, crec que es tracta d'un indicador força fiable, tenint en compte el diferent grau de dinamisme i de desenvolupament de la recerca en geografia a casa nostra i en alguns països estrangers durant la major part del període considerat. Tornant doncs a l'argument general, l'expansió de la comunitat de geògrafs a Catalunya ha estat també un procés de renovació del que s'entén per geografia, i això és remarcable perquè aquesta permeabilitat a influències exteriors no ha estat pas la característica de la geografia espanyola en el seu conjunt per aquest mateix període (tot i que això segurament ha canviat al llarg del anys 80).

Si és innegable que la geografia universitària catalana ha tingut fins ara un protagonisme clar en la introducció d'innovacions metodològiques en la geografia espanyola, també cal fer sobre això algunes matisacions. En efecte, s'ha d'observar que la majoria de vegades cada innovació ha estat sospesada amb cura, s'ha adaptat tant com ha calgut, tenint en

compte les particularitats socials i culturals. El caràcter obert i receptiu de la geografia catalana ha de considerar-se com un fet valuós que ha aportat riquesa a la pròpia producció. Això és particularment clar, com ens explicarà més tard Abel Albet, dels corrents recents centrats en l'interès per l'estudi del lloc i la localitat, i per l'anomenada nova geografia regional.⁶ A Catalunya sempre ha existit una profunda i decidida preocupació per la dimensió local que fa que aquest renovat interès pel que succeeix a escala local no pugui donar lloc a una anàlisi documentada i contextualitzada.

En aquest sentit, i ja per acabar, crec que es pot dir que la producció geogràfica a Catalunya s'ha caracteritzat per la singularitat i pels elements de continuïtat que matisen la seva també molt clara receptivitat a les influències estrangeres. Això, en part, li ha vingut donat per factors que radiquen en bona mesura fora de la pròpia comunitat de geògrafs, en el context social en què aquesta producció ha aparegut i s'ha desenvolupat —un context ben conegut i al qual ha fet referència la ponència de Francesc Nadal—, en què la geografia ha tingut un paper molt clar en la defensa de la identitat d'un país. I crec que és precisament la consciència d'aquesta singularitat i d'aquesta continuïtat, la confiança que això confereix, el que fa que la intensa relació que la geografia catalana ha tingut sempre amb la de fora, en particular en els últims vint anys, no hagi conduït a un mer mimetisme sinó que, en general, hagi pres la forma d'un diàleg beneficiós profundament enriquidor.

Notes

- ¹ ALBET, A., GARCIA RAMON, M. D. i NOGUÉ, J. (1992): «Cincuenta años de geografía en España: una aproximación a partir de las revistas universitarias de geografía», *Aportación de la Geografía española al 27 Congreso Internacional de Geografía, Washington, 1992*, (en premsa).
GARCIA RAMON, M.D. (1986): «Influències estrangeres i innovació metodològica en la geografia espanyola, 1940-1985. El paper de la geografia catalana», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 9, pp. 47-58.
GARCIA RAMON, M.D. i NOGUÉ, J. (1989): «Influencias extranjeras en la geografía española, 1940-89: algunos indicadores», *XI Congreso de Geografía. Comunicaciones*, vol. I, Madrid, pp 11-20.
- ² GARCIA RAMON, M. D., BELIL, M. i CLOS, I. (1988): «La receptividad a influencias extranjeras en revistas españolas de geografía: un análisis bibliométrico», *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, 8, pp. 11-24.
- ³ A partir d'aquí la mostra observada i comentada és lleugerament diferent de la que es feia servir en els comentaris precedents, però en un grau que no impideix que les tendències que s'hi veuen siguin perfectament vàlides als efectes de la present ponència.
- ⁴ BOSQUE MAUREL, J. (1982): «Enseñanza e investigación en la Universidad española», *II Coloquio Ibérico de Geografía*, Lisboa, pp. 139-152.
- ⁵ GARCIA RAMON, M. D. i NOGUÉ, J. (1984): «L'evolució dels enfocaments metodològics en la geografia rural catalana, 1980-84», *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 5, pp. 149-166.
- ⁶ NOGUÉ, J. (1989): «Espacio, lugar, región: hacia una nueva perspectiva geográfica regional», *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 9, pp. 63-79.

Quadre 1

Evolució dels articles a la geografia espanyola segons temàtica i autors

(en % sobre el total per a cada quinquenni.

H: signats per homes, D: signats per dones.

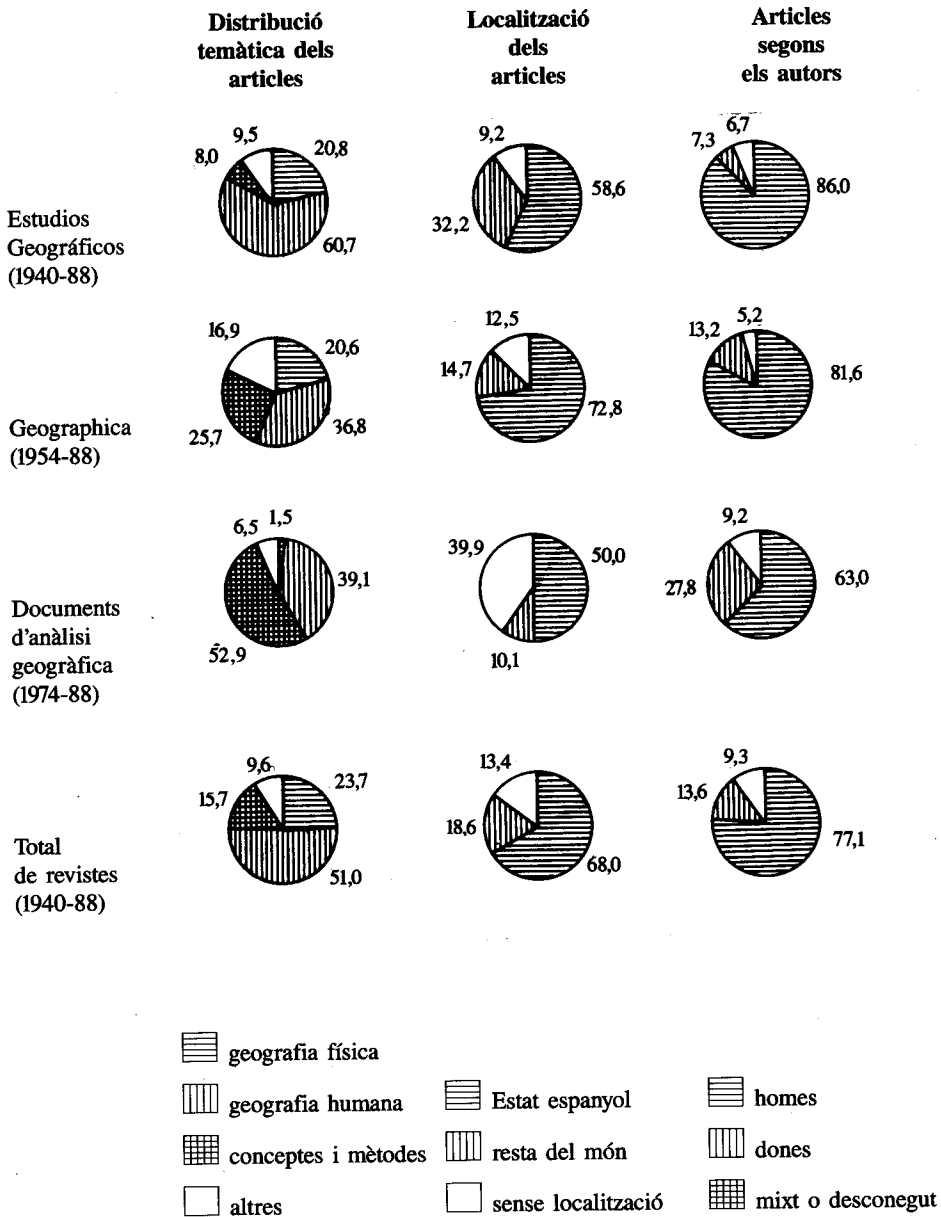
No s'inclou en el quadre la categoria mixta o desconeguda)

	Geog. Física		Geog. humana		Conceptes i mètodes		Altres	
	H	D	H	D	H	D	H	D
1940-44	34,3	0,0	56,2	0,0	3,0	0,0	5,9	0,0
1945-49	25,3	0,0	48,1	0,6	7,4	0,0	15,4	0,0
1950-54	14,0	0,0	63,5	1,1	3,0	0,0	8,1	0,7
1955-59	11,4	0,0	59,1	7,1	7,6	0,5	10,9	1,0
1960-64	14,5	0,6	57,2	5,1	8,2	0,0	7,5	0,6
1965-69	7,7	0,6	56,5	7,1	12,2	0,6	10,9	0,6
1970-74	15,2	1,0	36,8	12,9	15,8	0,3	11,0	2,3
1975-79	16,3	1,5	34,1	8,1	20,3	2,3	7,3	0,8
1980-84	21,8	4,7	26,2	10,5	13,8	2,4	7,5	1,1
1985-88	13,6	5,4	33,3	10,8	14,8	2,9	5,0	1,2

Font: elaboració pròpia

Gràfic 1

Distribució dels articles segons temàtiques, localització i autors pel total de revistes i per a tres revistes representatives a l'estat espanyol (%)

Font: elaboració pròpia.

Quadre 2

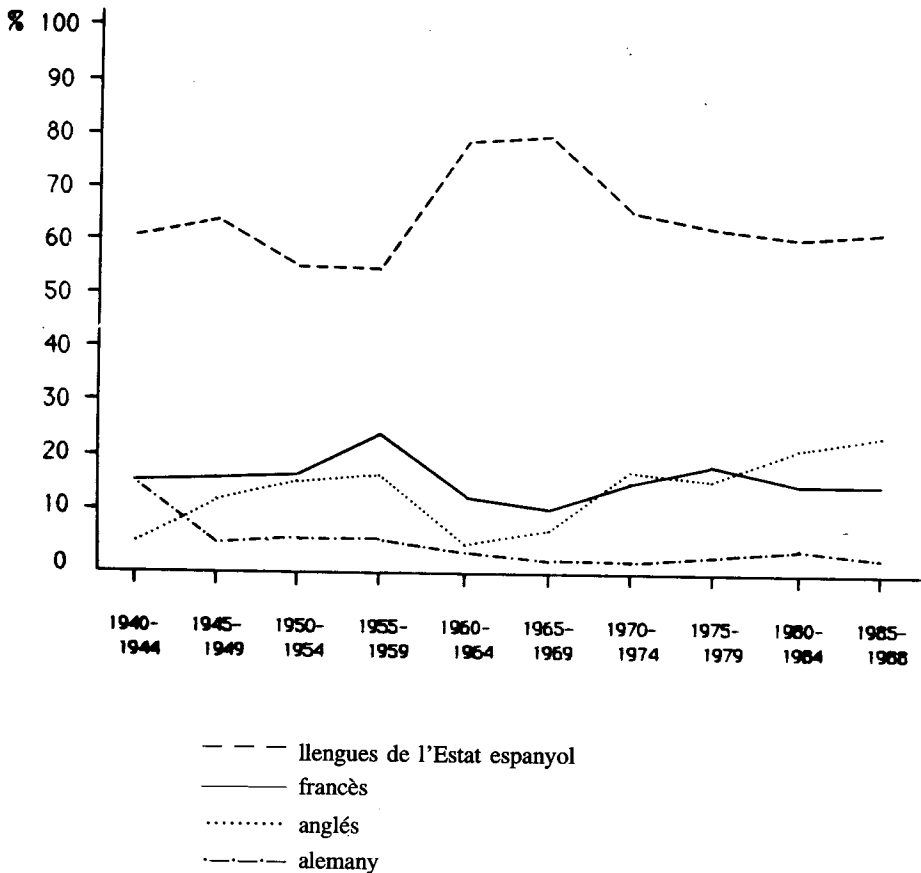
Distribució de les cites bibliogràfiques segons la temàtica a la geografia espanyola

	% d'articles	% sobre total referències totals	referències d'articles referències estrangeres
Geografia Física	24,4	29,3	15,4
Geografia Humana	51,0	31,1	5,6
Conceptes i Mètodes	14,5	33,0	16,5
Altres	10,1	6,6	2,1

Font: elaboració pròpia

Gràfic 2

Evolució de les cites bibliogràfiques per idiomes a la geografia espanyola

Font: elaboració pròpia.

Quadre 3

Rànking de temes segons diferents revistes (%)

Revista de Geografia		Documents d'Anàlisi		Estudios Geográficos	
Conceptes i met.	30	Conceptes i met.	60,7	Geog. històrica	17,8
Geog. urbana	18	Geog. rural	16,2	Geomorfologia	13,2
Geomorfologia	11	Geog. industrial	4,1	Geog. rural	13,2
Geog. rural	10	Geog. històrica	4,0	Conceptes i met.	12,4
Clima	6	Geog. aplicada	2,7	Clima	8,7
Est. comarcals	5	Geog. urbana	2,7	Geog. urbana	8,6
Geog. població	5	Geog. població	2,6	Geog. població	6,8
Biogeografia	4	Geog. terciari	2,6	Geog. industrial	3,8
Geog. aplicada	4	Biogeografia	1,4	Geog. terciari	3,4
Geog. terciari	3			Est. Comarcals	3,0
Geog. industrial	2			Biogeografia	2,3
				Geog. física (gen.)	1,1
Totals		Totals		Totals	
Geog. Humana	38	Conceptes i met.	60,7	Geog. Humana	53,2
Conceptes i met.	30	Geog. Humana	32,4	Geog. Física	25,3
Geog. Física	21	Altres	5,4	Conceptes i met.	12,4
Altres	11	Geog. Física	1,5	Altres	9,1

Font: elaboració pròpia

Quadre 4

Referències bibliogràfiques a Revista de Geografia (%)

	1967-74		1975-84	
	articles	llibres	articles	llibres
cast./català	37,0	53,0	65,0	65,0
franceses	12,5	16,5	16,5	15,5
angleses	47,5	26,0	11,0	14,0
alemanyes	1,5	2,5	3,5	4,0
italianes	0,2	1,5	0,7	0,4
altres	1,3	0,5	3,3	1,1

Font: elaboració pròpia

Quadre 5
Referències bibliogràfiques a Documents d'Anàlisi Geogràfica (%)

	1974-80		1981-85	
	articles	llibres	articles	llibres
cast./català	27,3	34,8	39,6	35,2
franceses	7,7	14,5	19,5	9,5
angleeses	49,0	29,0	37,6	41,6
alemanyes	-	-	1,1	0,4
italianes	4,8	7,9	1,9	2,3
altres	11,2	13,8	0,3	11,0

Font: elaboració pròpia